ס׳וועט אויפגיין אַ וואַלד אויף חרובער ערד,
ס׳וועלן דעמבעס און סאָסנעס קומען,
זאָל פאַלן אויף זיי אונדזער אַש, אונדזער שטויב
ווי פילע און הייליקע זאָמען...

בריסל, פעברואַר 1946.

ממעמקים

צו די חורבות פון לאָדזשער געטאָ.

פון די טיפענישן רוף איך דיך,
ליד פון פאַרשניטענער היים...

דאָרט צווישן צעפוילטע פלויטן און בלינדע לעכער
זוכסטו דיין אייגענעם שפּור,
ווי אַ פאַרבלאָנקעטער הונט.
און הוידעסט זיך אויף ברעטער פון צעשיטע דעכער,
ווי אויף אַשיקן געוועב פון איר דור —
אַן איינזאַמע שפּין.

דאָרט וויינסטו אַריין אין אַ פאַרטרוקנטן ברונעם,
ווי אויף אַ מאַמעס טויטער ברוסט —
אַ לעכצנדיק קינד.
און יאָמערסט אַרויס פון אַ צעפאַלענעם קוימען
אַזוי קלאָגעדיק און וויסט,
ווי אַ בית־עולמדיקער ווינט.

דאָרט קלימפּערסטו אין נאַקעט־צעשפּאָלטענע שויבן,
ווי אין אומקום־געציטער —
אַ האַרבסטיקע פליג.

און הוידעסט זיך מיט גראָזן אויף חרובע שטיינער,
ווי די נשמה איבער אַ קבר

— — — — — — — — — — — —

ווי די שכינה איבער אַ וויג.

דו הייליק ליד פון חרובער היים
דאָרט וואָגלסטו דורך גאַסן וויסט און נאַקעט
און רופסט פון יעדער שמאטע, יעדער שטיין
דיין שטום גערוף פון ממעמקים.

אַט זע איך דיך דאָרט אויף מלינארסקע, מארישינער
ווי דארסט מיט אַ דאָרן אין טרוקענער ערד.
אַמאָל ביסטו דאָרט אויפגעגאַנגען מיט דער באַטווינע, *
וואָס האָט זיך רויט געגרינט פאַר יעדער שוועל.

און אויפגעגאַנגען איז דאָרט ציטריק דינע ציבעלע,
און קאַרטאָפל-בייטן האָבן שמייכלענדיק געבליט,
און ווילדגראָז האָט גערייניקט דאָרט אַ געטאָ יידענע
און מיט אַ קענדל וואַסער האָט געשפּאַנט אַ געטאָ־איד.

און פייגל האָבן קיינמאָל שענער נישט געזונגען,
ווי דאָרטן אויף אַ דאַרער צווייג.
ס׳איז קיינמאָל האָפנונג אַזוי גרין נישט אויפגעגאַנגען,
ווי אויף אַ הויקערדיקער געטאָ־בייט.

און כאָטש געהאָנגען איז דער הימל אויבן,
אַרומגעזיימט מיט קאָלבעס און מיט זשאַווער דראָט,
דאָך האָט אין ערגעץ אַזאַ טעם געהאַט דאָס לעבן
און פאַר קיינעם אַזוי נאָנט געווען איז גאָט.

— — — — — — — — — — — — —

---

* אין געטאָ האָט כמעט יעדער געהאַט אַ בייט ערד, וועלכן ער האָט באַאַרבעט. די פרוכטן פון דער דאָזיקער אַרבעט האָבן מער געגעבן דער נשמה ווי דעם לייב.

דאָרט האָסטו זיך געשפּינט אין שאָטנדיקן פּייפער־געסל,
וואו ס׳האָבן אין פאַרנאַכטן זומערדיקע, לינדע
געשפּילט אין „בלינץ״ מיט מלאך־המות
די לעצטע יידישע קינדער.

און האָבן „סטרולקעס״ ווי דעם גורל געוואָרפן
אויף הילצערנע שטיגן, צי אויף אַ פענצטער.
און האָבן אין „יאַג״ געשפּילט מיט אייגענע שאָטנס
און מיט נאַכטיקע אימה־געשפּענסטער.

דאָרט האָבן מיטן לעצטן אָטעם חושכדיקע מאַמעס
דאָס פייער אויף היימישע קיכן צעבלאָזן
און האָבן „קאַווע־פּלעצלעך״ שוואַרצע געפּרעגלט *
און טראָפּנס אייל מיט קוואַלן טרערן אונטערגעגאָסן.

און טאַטעס האָבן מיט ציטריקע פינגער
חלקים ברויט אויף אַ שטריקל-וואָג געוואויגן,
און פלעגן אַ שניצעלע דערלאַנגען צו די קינדער
און תאווהדיק עס פלעגן צאַפּלען זייערע הונגעריקע אויגן...

ס׳איז קיינמאָל אַזוי זיס נאָך נישט געווען דער ביסן,
ווי דאָרטן ביי דעם געטאָ־טיש,
ווען ס׳פלעגט אַ מאַמע פאַרעדיקע וואַסער־זופּ צוגיסן
און לעפל האָבן יום־טובדיק אין טעלער זיך צעמישט

און קיינמאָל האָבן ווענט געשיינט נאָך אַזוי ליכטיק,
ווי אונטער שוואַרצע פענצטער פון דער היים,
ווי ביי דעם לעצטן מאָלצייט, אין דער שעה דער לעצטער,
ווי ביי די לעצטע משפחהדיקע רייד.

* אין געטאָ איז געווען אַן ערזאַץ־קאַווע, וועלכע איז געווען לייכטער צו באַקומען ווי עפּעס אַנדערש. דעריבער האָט מען פון דער „קאַווע״ געמאַכט פאַרשידענע מאכלים און אַפילו זופּן געקאָכט. די דאָזיקע „עסנס״ האָבן צייטווייליק פאַרשטאָפּט דעם הונ־גער און דערביי צעלעכערט דעם מאָגן.

— — — — — — — — — — — —

האָסטו געשפּינט זיך דאָרטן אויף מאַסאַרסקע —
אין אַזאַ שטילן בין־השמשותדיקן שבת,
ווען ס׳זענען מיט פאַרמעט־פּנימער אַנטקעגן הימל געזעסן
די לעצטע שווייגנדיקע יידישע באָבעס.

און זיידעס, די לעצטע, מיט באָרד און פּיאות,
פאַרוויקלט אין אַלטע צעריסענע זאָקן, *
האָבן תהלים־פּסוקים איילנדיק אַזוי געפּרעפּלט,
אַז זיי וועלן נישט באַווייזן, ווי זיי וואָלטן זיך געשראָקן.

און אין שטומע יום־כּפּור־פאַרנאַכטן
ביסטו אויפגעגאַנגען מיט כּל־נדרידיקן ניגון,
מיטן געיאָמער אונטער לאָדנס פאַרמאַכטע
פון לעצטן מנין שמע־ישראל יידן.

און קיינמאָל האָט אַ לעבן אַזוי נאָך נישט געצאָרנט,
און קיינמאָל האָט אַ גבור אַזוי נאָך נישט געוואויעט,
און קיינמאָל האָט אַ תּפילה אַזוי נאָך נישט געבעטלט
און קיינמאָל האָט אַ בעטלער אַזוי נאָך נישט געשנאָרעט

— — — — — — — — — — — —

אַזוי האָסטו געוועבט זיך טעג און יאָרן
איבער אַ פּרעס־אייזן, איבער אַ זעג,
איז דיין ליבע און דיין שנאה אויפגעשוואָלן
און תהומיק טיף געווען דיין גלויבן און דיין שרעק.

און האָסט געשפּינט זיך מיטן שניידערישן זמר:
„ווען אונדזער אָרעם שטעטל ברענט...“
און טרערנדיק אַזוי דו האָסט אַראָפּגערונען
פון ליפּן איבער ביינערדיקע הענט.

* די גאָר פרומע יידן האָבן טראָץ דעם פאַרבאָט נישט אַראָפּגענומען באָרד און פּיאות, זיי זיינען שטענדיק געגאַנגען אַרומגעהילט מיט אַלטע טיכער און זאָקן אַרום פּנים.

נאָר אָפּטמאָל האָסטו זיך פֿאַרצויגן העכער
און האָסט זיך מיט מאַשינען־רויש צעקלונגען,
ווען ס׳האָבן יונגע זין און טעכטער
זיך יובלדיק מיט אינטערנאַציאָנאַל צעזונגען.

און ס*האָבן פויסטן זיך צו דראָטן אָנגעצויגן
און שמשון האָט אין אויגן זיך צעפּייערט,
נאָר שמשון אינעם געטאָ איז אָן האָר געוועזן...
אָן איין גראַנאַט, און אָן איין „שפּייער״.

און ס׳זענען הענט נאָך קיינמאָל אַזוי נאַקעט
נאָך קיינמאָל אַזוי נעבעכדיק געוועזן,
ווי דאַן ווען ס׳פּלעגן יענע יונגע פינגער
ווידער פאַלן אויפן זעג און אויפן אייזן.

און קיינמאָל זיינען הימלען געוועזן אַזוי חושך,
און קיינמאָל וועלטן אַזוי טויזנטפאַך פאַרשלאָסן,
און קיינמאָל איז אַ פאָלק אין זיין תפילה דער לעצטער
נישט געוועזן אַזוי איינזאַם און פאַרלאָזן.

— — — — — — — — — — — —

דו הייליק ליד פון חרובער היים.
אויף זשאווער־דראָט געקרייציקטער דו, ניגון שטומער,
דו גוף צו הונדערט מאָל הונדערט געשענדעט,
דו צו טויזנט מאָל טויזנט — געלייטערטע נשמה.

דאָרט העגסטו איצט אויף סקריפּענדיקע דעכער,
ווי אויף די מאסטן פון אַ דערטרונקענער שיף,
און רופסט צו הימלען בלוי אַזוי צעעפנט
פון די דערטרונקענע דעם ממעמקים-רוף.

און היינט גייט ווי דעמאָלט אונטער די זון
אונטער פעלדער, אונטער מארישין, *
און דו טוליעסט זיך היינט, ווי נ׳אַ זעגל פאַרשפּינט
אין אַ צעריסענער, אַלטער גארדין.

און פלאַטערסט אין ווייסן אַשיקן שטויב
אַרויס פון בלינדע, אַנשויביקע פענצטער
ווי אַ חלום אַ ווייסער, ווי אַ שלומדיקע טויב
איבער אַ שטאָט פון טויטע געשפּענסטער.

און צעוויאַנעסט דיין ווייסקייט איבער אַלע גאַסן
און הענגסט זי אָן אָן יעדער ראָג,
ווי זי וואָלט אַ שטריק, אַ צעקנופּטע געוועזן
פון אַ שטומען דערטרונקענעם גלאָק.

און שלעפּסט דיין שנור פון פאַרשוויגענעם ניגון
אַרויף, אַרויף צו דער געטאָ־בריק. **
און ווי אויף קלאַווישן — צעבראָכענע שטיגן
באַמבלען דיינע צעריסענע שטריק.

און שפּעטער ציסטו זיך און טראָגסט זיך העכער,
ביז צום קירכע־שפּיץ אויף אַלטן מאַרק.
און שלייערסט אום אַלע מצבהדיקע דעכער
מיט ווייסן שטויב פון דיין געזאַנג

* מארישין. אַ הינטערשטאָטיש־דערפל, איינגעגלידערט אין געטאָ. דאָרט האָבן זיך געצויגן אַ פּאָר גראָזיקע פעלדער. זומער פלעגן אין די כאטקעס דאָרט וואוינען די געטאָ־מושלים אויף דאַטשע. דאָרט איז געווען דער אַלטער יידישער בית־עולם, דער־נעבן די באַן־ליניע וועלכע האָט אַוועקגעפירט טויזנטער צו פאַרניכטונג.

** דאָס געטאָ איז געווען איינגעטיילט אין דריי קווארטאלן, באַזונדער אַרומגעצוימטע מיט דראָט. צווישן די קווארטאלן, אינמיטן וועג זיינען געפאָרן שטאָטישע טראַמווייען, אויטאָס, פורן, געבראַכט די איינציקע גרוסן פון דרויסן. איין טייל פון געטאָ איז גע־ווען פאַרבונדן מיטן אַנדערן דורך אַ הילצערנער בריק.

און איבעראַל עס שוועבט דיין אַש, דיין אָטעם
און קייטלסט זיך מיט אים דורך אַלע טירן,
ביז פון אַלע לעבער קומען אָן די שאָטנס
און פירן דיך אויף דיינע נאַכט־שפּאַצירן.

און ווידער קומסטו אויף לאָטניטשע־געסל
דאָרט שטייט אַ הייזל מיט לאָדנס האַלב אָפן,
דאָרט האָט אַ מיידעלע אַמאָל אלף־בית געלערנט
און אַ טאַטע האָט זי בלימעלע * גערופן.

און ס'שטייט נאָך אַלץ דאָרט אונטערן פענצטער
דאָס ליידיקע וויגעלע פון איר ליאַלקע,
און צעשלאָבערט אויף אים, מיט אַרבל צעוואָרפן
ליגט דאָרט איר טאַטנס מארינארקע.

דאָרט וועבסטו זיך אַריין אין שווייגנדיקן וויגל
און דעקסט זיך מיט די פּאָלעס ביידע איבער.
און שטומסט, ביז נאַכט מיט שוואַרצע טיכער
קריכט אַרויס פון אַלע גריבער.

ס'איז נאַכט שוין לאַנג פאַר טויטער בלימעלען
און נאַכט פאַר איר טאַטן, דעם טויטן,
נור נישט פאַר דיר, דו הייליקער ניגון,
דו וועסט אין דער וויג ערשט געבוירן.

גייסט אויף פון אַ שטיקל פאַרשימלט פּאַפּיר
אין טאַטנס קעשענע פאַרבליבן,
גייסט אויף פון אַ לאַנג שוין פאַרטרוקנטער טרער
צווישן שורות פאַרמעקט און צעריבן.

---

* אַזוי האָט געהייסן דאָס טעכטערל פונעם אומגעקומענעם געטאָ־דיכטער ש. ב. שאיעוויטש.

און פול ווערט דיין אַשיקע ווייסקייט מיט גוף
און רויט ווערט די נאַכט יענע וויסטע;
גייסט אויף מיטן ממעמקים גערוף
פון טויטן געטאָ־דיכטער.

און דו גייסט אויף מיט פרייד,
און דו גייסט אויף מיט ליבע,
און גייסט אַרויס פון שטויב
און שטייגסט אַריבער גריבער.

און דו צעוויגסט די ערד
מיט דיין געציטער,
און דו צעברעכסט די שווערד
פון אַלע אַלטע געטער.

און פירסט די מידע ערד
אַרויס פון אַלטן מדבר,
און לייענסט פון אַלע בערג
די נייע עשרת הדברות.

און מיט דיין יעדן קרעכץ ציטערן דורות,
און ס׳גליט דיין יעדער טרער אויף זייערע באַקן:
אָט שטייען זיי אַליין אויף שייטער פייער
און רופן דיין גערוף פון ממעמקים.

— — — — — — — — — — — — —

דו אָפענער ניגון באַפרייטער
דו הייליק געשענדעטע ליד.
טראָג זיך ווי די נשמה איבער אַ קבר
גיי אויף ווי די שכינה איבער אַ וויג.

נישט די לעצטע זיינען זיי געוועזן
און נישט אויף אייביק זיינען זיי פאַרגאַנגען.
אין אונדזער זיין וועלן זיי לעבן
און אויפגיין אין אונדזערע געזאַנגען.

פון יענעם כתב, פון יענעם ציטער,
פון יענער טרער אויף שימלענדיק פּאַפּיר —
עס פּירט דיין הויך און יעדער אָטעם
דער ניגון־ווינט אַהער צו מיר.

טאָ רוף איך דיך פון טיפענישן, דו מיין ליד
גיי אויף פון זייער אַש און זייערע ביינער;
קום אַריין אין מיין יונגן, צעפּיבערטן גוף
מיט זייערע נישט דערחלומטע בענקשאַפטן און נישט
דעריאָמערטע געוויינען.

און אייביק זיי אין מיין יעדן טאָג,
און הייליק אין מיין יעדער שורה.
גיי אויף אין מיין יום-טובדיקן בלוט
מיט גרינער האָפנונג און מיט גבורה.

בריסל, סעפּטעמבער 1946.

דאָס ליד געשריבן געוואָרן נאָך איידער כ׳האָב געוואוסט, אַז מען האָט אין לאָדזש אויף אַ באַלוטער מיסטקאַסטן געפונען צוויי לידער פונעם דיכטער שאַיעוויטש. זיי זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך דער היסטאָרישער קאָמיסיע א. נ. „לך־לך״.

טאַטע

כ׳בין היינט אויפגעשטאַנען אינדערפרי
מיטן טעם פון דיין נאָמען אויף די ליפּן.
כ׳האָב דערפילט דאָס וואָרט,
און דעם גלי פונעם ליד.
כ׳האָב פאַרשטאַנען: שוין גענוג,
איצט איז צייט צו פאַרלעשן
די סיגווי טויטע זון פון מיין טאָג